

TÜRK ROMANCILIĞINDA FRANSIZ TESİRİ NASIL BAŞLADI?

CEVDET PERİN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Edebiyatı Doçenti

Tanzimat'tan sonra Türk edebiyatının roman ve hikâye tarzlarında husule gelen değişiklik — Muasır edebiyatımızın Fransız tesirini en çok hisseden tarafı şüphesiz romancılığı ve hikâyeciliğidir. Esasen bu edebî neviler edebiyatımıza Tanzimat'tan sonra Fransız tesiri ile girmişlerdir. Halbuki şiir için böyle olmadığını biliyoruz. Öyleyse, edebiyatımıza zaten Fransız tesiri ile giren bu nevilerin yine bu tesir altında gelişmeleri tabii bir olaydır.

Tanzimat romanı denildiği zaman akla ilk gelen isim Ahmed Midhat Efendi'dir. Hikâyelerinin ve romanlarının mühim bir kısmı doğrudan doğruya Fransızcadan tercüme, bir kısmı adapte ve bir kısmı ise intihal olmasına rağmen, Ahmed Midhat Efendinin gerek muasırları üzerindeki, gerekse Servetifünun roman ve hikâyecileri üzerindeki tesiri oldukça mühimdir. Gerçekten B. Hüseyin Cahit Yalçın'ın daha henüz genç yaşta iken yazmış olduğu ilk romanı *Nadide*'nin son sayfelerinde arada bir konudan ayrılarak, okuyucuya hitabetmesi ve zavallı *Nadide*'nin âkibetinden ana ve babaların ibret almalarını tavsiye etmesi, Ahmed Midhat Efendinin biraz iptidaf olan roman tekniğinin tesiri değildir de ne dir?¹

Şu halde, Fransız romancılığının, Fransız roman tekniğinin, edebiyatımıza yavaş yavaş girmesinde ve bu olayın bir sonucu olarak Servetifünun romanının doğmasına büyük bir rol oynamış olması dolayısıyla, Ahmed Midhat Efendi Fransız edebiyatı ile Türk edebiyatı arasında âdeta bir köprü vazifesini görmüştür, denebilir. Yoksa tercüme suretiyle olsun, telif suretiyle olsun, Ahmed Midhat Efendinin yazdığı eserlerin kıymetleri, ayrıca incelenmesi gereken bir konu teşkil etmektedir. Eşasen Tanzimat romancılığı dendiği zaman ortada tercüme romanlardan başka hemen esaslı bir şey yok gibidir. Biliyoruz ki asırlardan beri diğer edebî nevilerle yaptığı çetin mücadelelerden sonra *roman* nevi ancak on dokuzuncu asrın ikinci yarısında galebe çalmış ve nihayet birinci plâna geçmeğe muvaffak olmuştur. Böyle bir zaferin kazanılması için de Abbé Prévost'ların, Goethe'lerin, Chateaubriand'ların ve hatta Hugo'ların yazdıkları romanlar bile kâfi gelmemiş, *Madame Bovary*

¹ Kendisi ile yaptığımız mülâkatta B. Hüseyin Cahit Yalçın bunu itiraf etmiş ve Ahmed Midhat Efendinin, kendi edebî hayatındaki tesirinden bahsetmiştir.

gibi *Anna Karenin* gibi, *Cürüm ve Ceza* gibi, Stendhal'in ve Balzac'ın muasırları tarafından takdir edilemeyen romanları gibi, nihayet Zola'nın seri romanları gibi eserlerin yazılması lâzımgelmıştır. İşte, Avrupa'da olduğu gibi, bizde de, ilk zamanlarda, daha doğrusu XIX. asrın ikinci yarısında roman nevi o kadar revaçta değildi. Bunun sebebini şu suretle izah edebiliriz:

Roman nevi bugünkü muvaffakiyetini modernizme, yani sosyal hayatta husule gelen değişikliklere borçludur. Gerçekten, Avrupa edebiyatı tarihinde de romanın cemiyetle birlikte geliştiğini görüyoruz. Çünkü roman bugünkü sosyal şartlara en uygun bir edebî nevi haline gelmiştir.

Şimdi Tanzimat edebiyatı zamanındaki Türk cemiyetini gözönüne getirelim: Görüyoruz ki *Tanzimat Hattı*'nın ilân edildiği tarihtenberi hayli zaman geçmiş olmasına rağmen birçok kimseler tarafından beklenen sonuçlar elde edilememiş, yani arzu edilen cemiyet mâalesef henüz doğmamıştır. Öyleyse Garp roman tekniğine göre yazılmış Türkçe romanları anlayacak ve hazmedecek bir cemiyet henüz mevcut değildi. İşte bundan dolayıdır ki Tanzimat muharrirlerinin ve şairlerinin hemen hemen hepsi daha ziyade tiyatro eserleri yazmışlardır². Diğer bir sebep de modern Türk romanının yazılabilmesi için gereken Türk nesri henüz doğmamıştı. Başka bir yazımızda Servetifünun üslûbundan ve nesrinden bahsederken, servetifünuncuların meselâ eski *cümlei mu'teriza* yerine Fransız nesrinden mülhem olarak iki tire arasındaki cümleyi ve buna benzer daha birçok üslûp ve sentaks yeniliklerini hep Fransız tesiri altında dilimize nasıl soktuklarını göstereceğiz³. Öyleyse modern Türk romancılığı doğmadan evvel modern Türk nesrinin doğması gerekiyordu. Bu nesrin ilk belirtilerini belki *Araba Sevdası*'nda bulmak mümkündür. Fakat *Araba Sevdası* ilk defa olarak Servetifünun mecmuasında tefrika edilmiş ve bir Tanzimatçının yazmış olduğu Servetifünun romanından başka bir şey değildir⁴.

Eski Türk hikâyelerti ve modern Garp romancılığı. — Klâsik edebiyatımızın⁵ *Leylâ ile Mecnun* gibi, *Hüsrev ile Şirin* gibi, *Gül ile Bülbül* gibi, *Hüsn-ü Aşk* gibi manzum hikâyeleri ile *Tütinâme* gibi, *Muhayyelâtı Aziz Efendi* gibi, *Hançerli Garibesi* gibi halk arasında yazılmışından okunan hikâyelerin ve daha birçok mansur veya manzum hikâyelerin şüphesiz, yazıldıkları zamanki sosyal şartları gözönünde

² Servetifünuncular ise Tiyatro eserleri yazmıyacaklardır. Bunun sebebini istibdad devrinin sıkı kontrolünde aramak lâzımdır.

³ Menemenli zade Tahir Bey Harpten sonra Servetifünun mecmuasının neşrettiği nüshai mümtaze'de « *Yeni edebiyatı cedide* » hakkında bir makale neşretmiştir. Bu makalede kendisi bilhassa üslûptan bahsediyor. Servetifünuncuların yaptıkları mühim sentaks değişiklikleri i muharrir çok güzel belirtmiştir.

⁴ *Araba Sevdası* Servetifünun mecmuasının 258 numaralı sayısında intişar etmeğe başlamıştır (*Musavver millî hikâye* adı altında.)

⁵ Burada klâsik kelimesi romantik kelimesinin zıddı gibi kullanılmamıştır.

bulundurulacak olursa, az çok değerleri vardı⁶. Fakat bizim burada belirtmek istediğimiz şey bu eserlerin değeri değil, garp roman ve hikâye tekniği ile zerre kadar ilgisi olmıyan bu yazılardan kısa bir zaman zarfında garp tarzında yazılmış Türk roman ve hikâyesine nasıl intikal edildiğidir. Türk roman ve hikâyeciliğine böyle kısa bir zamanda istikamet değiştirmek vazifesini gören de şüphesiz Ahmed Midhat Efendi'dir. *Kerem ile Aslı*'yı birçok defalar bıkmadan okuyan dedelerimize Fransız muharrirlerinden yapılan tercüme romanlarını zevkle okutmak her halde kolay bir iş değildi.. İşte, durmadan, usanmadan ve yorulmadan çalışarak, didinerek yaptığı tarcümelemlerle, telif eserleri ile, gazete ve mecmualarındaki sabırsızlıkla beklenen tefrikaları ile, halkın bir taraftan tecessüsünü tahrik ederken, diğer taraftan da zevkini ve kültürünü sistematik bir şekilde değiştirmeye ve yükseltmeye elinden geldiği kadar çalışan Ahmed Midhat Efendi, aynı zamanda memleketimizde Fransız edebiyatının bir nevi *vulgarisateur*'ü de olmuştur.

Ahmed Midhat Efendi'nin hayatında Fransız tesiri nasıl başladı? — Ahmed Midhat Efendi de Tanzimat ailesine mensup diğer bütün şair ve muharrirler gibi muhtelif memuriyetlerde bulunmuş, sürgünün ıstırabını çekmiş, feleğin sillesini yemiştir. Namık Kemal'in hayatı kadar heyecanlı ve fırtınalı olmamasına rağmen, oldukça mücadeleli olan hayatını gözden geçirince görüyoruz ki, Ahmed Midhat Efendi Fransızca'yı Sofya'da öğrenmiştir. Gerçekten, Niş rüşdiyesini bitirdikten sonra Ahmed Midhat Efendi evvelâ Ruscuk vilâyet meclisi kâtipliğine tâyin ediliyor ve bu şehirde oldukça derbeder bir hayat geçirdikten sonra Midhat Paşa'nın Sofya'da tesis ettiği müteaddit dairelerden biri olan Politika Dairesi kâtipliğine tâyin ediliyor. İşte bu şehirde genç Ahmed Midhat'ın hayatının yavaş yavaş yeni bir istikamet aldığı görüyoruz:

Politika Müdürlüğü adı verilen bu dairede memurların hemen hemen hepsi Rum, Ermeni ve Yahudi idi. Zira o devirde Fransızca'yı memleketimizde ancak gayrı müslimler biliyor ve bu sayede geçiniyorlardı. Esasen ilk zamanlarda Bâbüâli'deki Tercüme odasında çalışan mütercimler ve tercümanlar da Fenerli Rumlardandı. Bunların yerine Türkler ancak XIX. uncu asrın ikinci yarısında, yavaş yavaş geçebilmişlerdir.⁷

Demek genç Ahmed Midhat, Fransızca bilen kimseler arasına girmiş bulunuyordu. Bunların içinde Dragan Efendi Ahmed Midhat'a pek çok yardım etmiş, fakat bilhassa Odyan Efendi genç kâtibin Fransızca'yı metodlu bir şekilde öğrenmesinde büyük bir rol oynamıştı.

⁶ Tanzimat edebiyatına gelinceye kadar Türk roman ve hikâyesinin ne durumda olduğunu B. Mustafa Nihad Özön *Türkçede Roman* adlı eserinde metinler vermek suretiyle göstermiştir (Remzi kütüph. İst. 1936).

⁷ İshak Bey adında biri işte bu maksatla Fransa'ya gönderilmişti, yani memleketine döndüğü zaman tercüme odasındaki Rumlara yerine geçecekti. Fakat ne yazık ki maksat hasıl olamadı.

Gerçekten Odyan Efendi bidayette talebesine La Fontaine'den manzumeler ezberletmiş ve sık sık vazifeler dahi vermiştir. İşte bu iki Ermeni sayesinde yavaş yavaş Fransız dilini öğrenen Ahmed Midhat günün birinde Fransızca dergileri, gazeteleri ve kitapları okumağa heves etti.

Bir yabancı dil öğrenmek hususunda Ahmed Midhat'ın öyle kendisine yardımda bulunacak kimselere rastlaması bir talih eseridir. Çünkü, bu parasız hocaların akıllı ve kabiliyetli talebelerine yaptıkları tavsiyelerin yabancı dil öğretme metoduna da uygun olduğunu görüyoruz. Gerçekten Ahmed Midhat'ın o zamanlar *Magazine des Enfants* adındaki Fransızca dergiye abone oluşu bunu teyid ediyor.⁸ Çünkü bir yabancı dil öğrenmekte olan bir kimsenin başlangıçta karışık ve zor şeylere dalması doğru bir şey olmaz. İşte bu iki Ermeni demek daha o zamanlar, belki şahsî tecrübelerine dayanarak, talebelerine mâkul ve mantıkî bir metod tâkibettirmişlerdir.

Fransızcaya bu heves edişin neticesi ne oldu? Ahmed Midhat artık Fransızca'yı iyice öğrendiğine kanaat getirince yavaş yavaş tercüme yapmağa başladı ve bu tercümeleleri Tuna Vilâyet Gazetesi'nde neşretti. Fakat Fransızca'yı yalnız okumak ve yazmak hususunda değil, aynı zamanda konuşmak hususunda da Ahmed Midhat Efendi'nin daha o zamanlar oldukça ilerlediğini, kendisinin günün birinde bir yabancı mühendisine tercümanlık yapmak üzere seçildiğini öğreniyoruz.⁹ Bu da gösteriyor ki Ahmed Midhat'ın Politika Müdürlüğündeki hocaları Dragan ve Odyan Efendiler genç talebelerine yalnız nazariyatı değil, aynı zamanda pratiği de, yani Fransızca'yı konuşmasını da öğretmesini ihmal etmemişlerdir.

İşte böylece, Fransızcadan tercüme yolunu tutan Ahmed Midhat, ilk yazılarını neşretmeğe başladı.

Ahmed Midhat'ın bu tarihten itibaren yazı dilinde de bir değişiklik husule gelmesi pek tabii bir olaydır. Çünkü durmadan okuduğu Fransızca kitapların gerek fikir, gerekse sentaks bakımından tesiri altında kalmamasına imkân yoktu. Gerçekten, meselâ *Menfa* adlı eserinde şöyle cümlelere sık sık tesadüf edilmektedir: "*Familyayı İstanbula aşırıdktan sonra...*"¹⁰, "*Pijamamız var: çalarız, çağırırız. Fotoğrafya takımımız var: türlü türlü resimler yapar eğleniriz.*"¹¹ Ahmed Midhat'ın tercümeleleri olsun, telif eserleri olsun, işte yukarıda misal olarak zikrettiğimiz cümleler gibi yeni kelimelerle ve zamanın sentaks kaidelerine pek de uygun olmayan bir takım şekillerle doludur. O zamanlar muharririn eserlerini okuyan kimseler belki bu yeniliklerin tesiri altında kalmamışlar ve sadece kitapları okuyarak bir parça heyecan ve zevk

⁸ Mustafa N. Özön: *Türkçede Roman* İstanbul, Remzi Kütüp. 1936.

⁹ Mustafa N. Özön: aynı eser.

¹⁰ Mustafa N. Özön: aynı eser s. 86.

¹¹ Mustafa N. Özön: aynı eser s. 86.

duymakla kalmışlardır. Fakat unutmamalıdır ki, bir muharririn tesiri muasırlarından ziyade, kendisinden sonra gelecek olan nesiller üzerinde hissedilir. İşte *Kırk anbar* muharriri için de böyle olmuş olsa gerektir. Onun kitaplarında sel halinde akan bu yeni yeni kelimeler ve teşkiller günün birinde Servetifünun nesrini meydana getirecek olan âmiller arasına katılacaktır.

Midhat Paşa'nın Bağdad'a vâli tayin edilmesi üzerine, Paşa'nın bu naklinden çok evvel istifa etmiş bulunan Ahmed Midhat, onu tekrar tâkibe karar verdi. Fakat bu sefer, Bağdad'a giden yüz kişilik kafile ile birlikte bir de küçük matbaa vardı: Bu, Ahmet Midhat'ın "*matbaacı*," idi.

Bağdad'da Ahmet Midhat, iki kişinin tesiri altında kalmıştı: Can Muhtar ve Hamdi Bey. Bunlardan birincisi Ahmet Midhat'a Şarkı, Şarkın felsefesini ve edebiyatını tanıtmıştır¹²; ikincisi ise Garbı ve bilhassa Fransa'yı tanıtmak suretiyle Sofya'da Dragan ve Odyan Efendilerin başladıkları esere devam ve ikmal etmiştir¹³.

Hasan Mellâh ve Le Comte de Monte-Christo Romanları -- Rodos adasına sürüldükten sonra¹⁴ Ahmet Midhat'da roman yazmak için heves uyandı. Esasen bunun için zemin ve zaman da müsait bulunuyordu. Gerçekten muharrir çok geçmeden işe koyuldu ve yazdığı romanları neşrettirmek üzere birer birer İstanbul'a göndermeğe başladı. Bu telif romanlar şunlardır: *Hasan Mellâh*, *Hüseyin Fellâh*, *Dünyaya ikinci geliş*, *Flâtun Beyle Rakım Efendi*. Bunlar cidden muharririn en karakteristik romanlarıdır, denebilir. Bunların içinde konumuzu ilgilendirmesi bakımından olsun, Ahmet Midhat'ın en karakteristik tarafı olan muhayyilesinin kudretini göstermesi bakımından olsun, en önemli olanı şüphesiz *Hasan Mellâh*'dir.

Biliyoruz ki, Ahmet Midhat *Hasan Mellâh*'ı yazmadan evvel Alexandre Dumas père'in (1803—1870) *Le Comte de Monte-Christo* adındaki roma-

¹² *Hasan Mellâh ve Hüseyin Fellâh* gibi romanlarında, Ahmed Midhat'ın vakaların ekserisini Şarkta, yani Mısır'da filân cereyan ettirmiş olması ve bu memleketleri bu kadar iyi tanınması, her halde Bağdad'da Can Muhtar'dan dinlediklerinin ve sonraları bu tesir altında Şarka ait okuduğu eserlerin tesiri ile olmuştur.

¹³ Hamdi Bey uzun müddet Fransa'da bulunmuştu. Mütefekkir ve bilgili bir adamdı. Ahmed Midhat'a Fransa'dan sık sık bahsetmesi ve ona Fransız edebiyatının şaheserleri hakkında malûmat vermesi muharririn edebî hayatında bir dönüm noktası teşkil eden bir olay olarak kabul edilmelidir.

¹⁴ Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adındaki dramının temsilinde halkın coştuğu, tezahürat yaptığı ve nihayet polisin işe müdahale ederek birçok şüpheli kimseleri sürgün cezasına çarptırdığı malûmdur. İşte sürülenlerden biri de Ahmet Midhat'tır. Fakat Ahmed Midhat kendisinin haksız olarak sürüldüğünü hiç bir zaman unutmamış ve bu hâdiseye sebebiyet verenleri de hiç bir zaman affetmemiştir. Esasen sürgünden döndükten sonra muharrir Namık Kemal grubu ile tamamen alâkasını kesmiş ve zamana uyan bir adam olarak yavaş yavaş padişahın ve hükümetin itimadını kazanmağa ve birçok mühim vazifeleri bu sayede işgal etmeye muvaffak olmuştur.

nını (1841—1845, tefrika) tercüme etmişti (1290— ?)¹⁵.

Gerçekten, Ahmet Midhat eseri hakkında şunları söylüyor: "... Tercüme değildir. Taklit dahi değildir. Tasvir ve telif ise de gönlüm beni her şeyde iktidarımın fevkına kadar icbar ve sevkeylediği gibi bu hikâyede dahi Monte-Kristo hikâyesinin tanzir derecesine sevkeyledi."

Muharririn kendi eseri hakkında yaptığı bu samimî tenkide ilâve edilecek pek az şey vardır kanaatindeyiz. Çünkü *Hasan Mellâh*'ın tercüme yahut adapte bir eser olmadığı muhakkaktır. Şu halde eser orijinaldir. Fakat işte bu orijinal eser başka bir eser okunduktan sonra yazılmıştır, daha doğrusu *Hasan Mellâh*'ı yazmak fikri Ahmet Midhat'ın kafasında *Le Comte Monte-Christo*'yu okuduktan sonra yer etmiştir.

İki romanın konularına gelince: Konular arasında göze çarpar bir benzerlik yoktur. Şu halde, Hâmit'in *Eşber*'in yâhut *Nesteren*'in konularını Corneille'in *Horace* ve *Le Cid* adındaki trajedilerinden aldığı gibi burada bir "Edebî intihal," karşısında da bulunmuyoruz demektir. Bununla beraber, evvelce Dumas père'in romanını okumuş olan birisi Ahmet Midhat'ın *Hasan Mellâh*'ını okuduğu zaman iki eser arasında bir yakınlık olduğunu hisseder. Vâkıa bu yakınlığın mahiyetini tespit etmek biraz güçtür, fakat buna dayanarak Alexandre Dumas père'in romanı ile Ahmet Midhat'ın romanı arasında hiç bir ilgi olmadığını iddia etmek de biraz ifrata kaçmak ve bitarafıktan uzaklaşmak olur kanaatindeyiz. Esasen mukayeseli edebiyat yaparken muhakkak surette konular arasında bir benzerliğin bulunması gerekmez. Bir muharrir diğer bir muharririn eserini okur, beğenir ve bu okumanın husule getirdiği hava içinde bir müddet yaşadktan sonra kendisi de o tarzda bir eser yazmağa kalkışır. Bu her insanın meşru haklarından biridir. İşte *Hasan Mellâh*'ın yazılışını ve *Le Comte de Monte-Christo* ile olan ilgisini de ancak bu suretle izah edebiliriz. *Hasan Mellâh* muharririn kendi tâbirince belki bir "nazire," olabilir, fakat bir "aşırma," değil. Bununla beraber derhal ilâve edelim ki, hemâyar olmyan iki eser birbirinin naziresi olarak telâkki edilemez. Yani nazireyi yazanın nazire yazdığı eserin muharriri ile aşağı yukarı aynı seviyede ve aynı edebî kıymette bulunması gerektir. Şu halde *Hasan Mellâh* Fransız muharririnin romanına bir nazire teşkil edebiliyor mu, edemiyor mu? İşte modern edebiyatımız için verilmesi gereken hüküm budur. Kanaatimizce Ahmet Midhat'ın romanı, Fransız muharririnin evrensel bir şöhrete malik olan romanına bir nazire teşkil edebilecek değerdedir. Çünkü, Türk romancıyı *Le Comte de Monte-Christo*'daki *romanesk havayı* eserinde yaratmağa muvaffak olmuş addedebiliriz. Fransız romanındaki vakalar Akdeniz'in batısında cereyan ediyorsa, Türk romanındaki vakalar da aynı denizin bilhassa doğusunda cereyan etmektedir.

¹⁵ Ahmed Midhat *Le Comte de Monte-Christo*'yu sürgünün ilk aylarında tercüme etmiştir. *Hasan Mellâh* 1291 de intişar ettiğine göre, tercüme ile telif arasında bir yıldan belki biraz fazla bir zaman geçmiş olsa gerektir.

Alexandre Dumas père, *Le Comte de Monte-Christo* adındaki romanını yazdığı yıllarda artık tiyatro eserleri yazmaktan tamamiyle bıkmış ve kendisini roman yazmağa vermişti. Zira, gayri muntazam hayatının fuzulî masraflarını karşılayabilmek için, o da Balzac gibi, günde dört beş gazeteye tefrika yetiştirmek mecburiyetinde idi¹⁶. Hakikî bir tarihî roman yazmak cesaretini gösteremiyen bu muharrir bu yüzden romantik romanın yavaş yavaş dejenere olmasına da sebep olmaktan kendisini bir türlü menedememişti. Bu bakımdan Ahmet Midhat Efendi için de aynı şeyleri söylemek mümkündür: Yazdığı eserlerin sayısını bile tespit etmenin ne kadar güç bir iş olacağını düşündükçe, insan *Hasan Mellâh* muharririnin de Alexandre Dumas gibi bir "şişirici,, olduğuna gayri ihtiyarî hükmediyor. Esasen mukayeseli edebiyatta tesir altında kalan muharrirle tesir icra eden muharrir arasında bir yakınlık olduğu müşahede edilmektedir. Bununla beraber, derhal ilâve edelim ki, edebî bakımdan, muasırî tarafından "*Şarkın Victor Hugo'su*," diye anılan Namık Kemal ne kadar Hugo olabilmişse, Ahmet Midhat Efendi de ancak o kadar Alexandre Dumas olabilmıştır.

Ahmed Midhat'ın yazış tarzında Dumas'nın emsalsiz hikâyeciliğini (*narrateur*) andıran bir taraf yok değildir. Türk romancı da Fransız romancı gibi binbir vaka ile dolu olan eserinde zaman zaman insanı güldürecek bir takım hâdiseleri istitraten anlatmayı ihmal etmiyor. Bundan başka Dumas père'in diğer Fransız romantiklerinininki ile mukayese edildiği zaman kaba görünen ve daha ziyade halk kitlesine hitâbeden lirizmi Ahmed Midhat'da da mevcuttur. Bu lirizm Musset'nin, Lamartine'in, Hâmid'in ve Ekrem'in lirizmi değildir; bu lirizm halk lirizmidir, "*populaire* .. bir lirizmdir.

Bu iki romanın burada kısaca hülâsalarını vermek her ne kadar yukarda söylediklerimizi teyid etmek için kâfi değilse de, tekerrürlerine, kaba lirizmine ve alelacele yazılmış olmasına rağmen, heyecanlı sahneleri ve bilhassa halk kitlelerine hitâbetmesi sayesinde cihan edebiyatında bir yer almağa muvaffak olan *Le comte de Monte-Christo* adlı roman hakkında, ve edebiyatımızda bu esere bir nazire olarak kabul edilen *Hasan Mellâh* romanı ve dolayısıyla Alexandre Dumas perè'in Ahmed Midhat Efendi üzerindeki tesiri hakkında bir fikir verebilmek maksadı ile hülâsaları vermeden geçemedik:

Le Comte de Monte-Christo'nun Hülâsası. — Monte-Christo adası, Elbe adası şimalinde bulunan küçük adalardan bir tanesidir. Alexandre Dumas père en meşhur romanlarından biri olan *Le Comte de Monte-Christo'nun* mühim vakalardan bir çoğunu işte bu adacıkta ceryan ettirmiştir.

Genç bahriyeli Edmond Dantès, baş kaptan olmak ve çok sevdiği güzel Mercee-

¹⁶ Alexandre Dumas père yazdığı tefrika romanların kahramanlarını birbirine karıştırmamak için hepsinin birer kuklasını yaptırmış ve çalışma odasının birer köşesine yerleştirmişti. Bu suretle her romanı yazarken o kuklaların önüne geçiyor ve orada yazıyordu. (Bir konferansta duyduğumuz bu "*anecdote* " u ihtirâzla kaydediyoruz).

dès'le evlenmek üzeredir. Fakat kendisini kıskanan ve sevgilisini elinden almak isteyen bâzı kimselerin yaptığı dedikodular yüzünden tevkif edilir ve İf şatosuna hapsedilir. (Bu şato 1529 yılında I inci François tarafından Marsilya limanına iki mil mesafede bulunan İf adacığında inşa ettirilmiş ve bilâhare hapishane olarak kullanılmaya başlanmıştır.) Zavallı Dantès bütün masumiyetine rağmen bu zindanda on dört yıl çürümüştür. Mahkûmlardan Rahip Faria'nın kendisine karşı gösterdiği samimiyet ve dostluk da olmamış olsaydı genç adam çoktan ölmüş olacaktı. Bu rahip acâip bir insandır. Herkes kendisini deli zannetmektedir. Zira, efsanevi hazinelerin sahibi olduğunu söylemekte ve bunların yerini kendisinden başka hiç kimsenin bilmediğini iddia etmektedir. Günün birinde Faria ölür, fakat ölmeden evvel hazinelerin nerede bulunduğunu dostu Dantès'e ifşa eder ve onları Monte-Criste adasında nasıl bulunacağını târif eder. Bütün bu paralar ve mücevherat oraya XVI'nci asırda Kardinal Spada tarafından gömülmüştür. Yegâne dostunu kaybeden Dantès, ölünün başucunda müteessir bir halde düşünüp dururken aklına zindandan kurtulmak için bir çare gelir: Ölüyü koydukları çuvalın içine girmek ve bu suretle şatodan bir ölü olarak kurtulmak. Genç adam bu projeyi tahakkuk ettirir; Mezarçılar gelir, çuvalı kayalıkların üstünden denize fırlatırlar. Zira zindanın mezarlığı denizdir. Havaları yarararak denize düştükten ve denizin dibini boyladıktan sonra Dantes çuvalı yarar, içinden çıkar ve denizin üstüne çıktığı zaman İtalya'ya gitmekte olan bir yelkenli tarafından kurtarılır... Dantès bir müddet sonra, gizli definelerin bulunduğu Monte-Cristo adasına gider. Gizlice memleketine dönen genç adam babasının aklıktan öldüğünü, düşmanlarından biri olan balıkçı Fernand'ın sevgilisi ile evlendiğini öğrenir. Fakat eski balıkçı şimdi general olmuştur. Dantès'in diğer bir düşmanı Danglar ise şimdi bir bankacıdır. Dantès'i haksız yere, sırf kendi mevkiinden olmamak için mahkûm eden hâkim Vellefert de çok yüksek bir mevki işgal etmektedir. Dantès'in artık yaşamaktaki yegâne gayesi, felâketinin müsebbipleri olan bu üç sefilden intikam almaktır. Bu arzusunu kuvveden fiile çıkarabilmek için Dantès binbir çareye başvurur: sırasıyla, Papas Buseni olur, denizci Simbad olur, Lord Vilmer olur ve nihayet Comte de Monte-Christo olur. Hainlerin cezasını birer birer verir, fakat bu arada masumları da mükâfatlandırmayı ihmal etmez. Eskiden kaptanı olmak için çalıştığı geminin sahibi Morel, çocukları, şimdi artık eski sevgilisinin yerine geçen güzel ve asil şarklı kız Hayde de bu mükâfatlandırılanlar arasındadır. Birçok karışık sergüzeştlerden sonra Dantès gayesine yani intikam almağa muvaffak olur. Eski sevgilisinin kocası general Morsef intihar eder, Danglar intihar eder, ve eski hâkim Villefert de şerefsiz bir vaziyete düşerek çıldırır.

Hasan Mellâh'ın hülâsası. — Hasan Mellâh Fas sultanlarından birinin veziri olan Hanedan'ın kardeşi Seydi Osman'ın oğludur. Seydi Kartaca esirlerinden tüccar Pavles'a yaptığı büyük bir iyilik yüzünden onunla ortak olmuştur. Ortaklar beş kişiden ibarettir, fakat hepsi de Pavles imzasını atmaktadırlar. Yalnız birbirlerinden Pavles bir yıldız, Pavles iki yıldız ve ilâh... diye tefrik edilmektedirler. Pavles bir yıldız diğer bütün ortakları tanımakta, fakat onlar Pavles bir yıldızdan başkasını tanımamaktadırlar. Bu şirket pek büyük bir inkişaf göstermiştir. Pavles üç yıldız Seydi Osman, Pavles beş yıldız ise çok zeki ve hilekâr bir adam olan Romalı Dominike Badya'dır. Fas'da Badya'nın tahriki ile isyan çıkar. Seydi Hamedan ve Seydi Osman öldürülür. Hasan Mellâh firar ederek Zerno ve Piyetro adında iki korsanın idare ettikleri gemiye baygın bir halde kendini atar. (Le Comte de Monte-Christo'da Dantès'in İf şatosundan kaçıp İtalya'ya gitmekte olan bir balıkçı gemisi tarafından kurtarılması gibi. Bundan başka aşağıda göreceğimiz gibi Hasan Mellâh da Dantès gibi tecrübeli bir bahriyelidir, Kartaca Bahriye okulundan mezundur.) Hasan Mellâh az zaman sonra herkes tarafından tanınmış bir denizci olur. Zira birçok vakalar kendisinin deha derecesinde bir kudrete malik bulunduğunu isbat eder; Mısır'da yapılan bir mü-

sabakada dört topu dört taraftan ateş ettirerek havada bir noktada gülleleri çarpıştırmaya muvaffak olur; iki topu birden denizde yüzen bir varile tevcih ederek vurur. Hasan Mellâh gemide Alonzo adında bir korsanla arkadaş olur. Bu adam vaktile Hasan Mellâh'ın amcasının yanında çalıştığı için genç bahriyeliyi tanır. Gemide tembel Korsika'lı diye anılan İlya adında biri vardır. Bu adam Korsika valisinin oğludur, fakat babası valilik makamını elde edebilmek için karısını ve kızını büyüklere peşkeş çektiğinden, bütün aile efradını öldürmüş ve kaçırmıştır. Günün birinde Korsan gemisi bir İspanyol şehrine uğrar. Şehrin zengin tacirlerinden Alfons'u soymak üzere içinde Hasan Mellâh'ın da dahil bulunduğu bir grup memur edilir. Hasan Mellâh eve tırmanır ve pencereden içeriye bakar. Bir de ne görsün, yatakta çok güzel bir kız yatmaktadır. Hemen orada kıza aşık olur. O anda kız da uyanır. Bu kız Alfons'un kızı Cozella'dır. Cozella Kartaca bahriye mektebi mezunlarının resimlerinin bulunduğu bir tabloda Hasan Mellâh'ın resmini görmüş ve kendisini görmeden ona aşık olmuştur. Şimdi sevdiği adam karşısındadır. Derhal onu içeriye alır. Diğer korsanlar yakalanırlar. Cozella Hasan'ı odasında saklar. Babası Alfons eski karısını ihanetinden dolayı vurmıştır. Bu sırada şehre Badiye, Pavlos namı ile gelir. Alfons'a misafir olur. Cozella'yı sever, onunla evlenmek ister. Kız razı olmaz, fakat Badiye kendisini kaçırmaya muvaffak olur. Hasan Mellâh «Meliketülbahar» adında bir gemi satın alır ve sevgilisini kaçırın adamın takibine koyulur. Evvelâ Korsika'ya uğrar. Madam İlya'yı yanına alır. Oradan Marsilya'ya sonra Paris'e gider. Paris'te Badiye'nin Tunus'lu Ali adı altında hattâ hemşiresi ile birlikte seyahat ettiğini öğrenir. Fakat Tunus'lu Ali Beyin bu şehirden de kaçtığını çok geçmeden haber alır. Meliketülbahar'ın göverte zabiti yakışıklı bir adamdır, Madam İlya'yı iğfal eder. Madam İlya viedan azabından kurtulamaz ve intihar eder. Gemi tekrar yol alır. Yolda bir korsan gemisinin diğer bir gemiyi mağlûp etmek üzere olduğunu görür. Hasan'ın idare ettiği bir top bu korsan gemisini derhal batırır. Alfons kurtarılan tayfalar arasındadır. Kurtarılan korsanların hepsi tövbe ve istiğfar ederler, fakat Piyetro boyun eğmediği için idam edilir. Gemi Mısır'a doğru yol alır. Mısır'da Murat Bey hâkimdir. Bu memlekette de bir çok hâdiseler ve vakalar zuhur eder. Beyin evlâtlıklarından bir kız için bir müsabaka tertip edilir: Herkes bir hüner gösterecektir. Hasan Mellâh dört topun ağzından çıkan mermileri havada bir noktada birleştirmeye muvaffak olur ve birinciliği alır ve Esmâ'yı mükâfat olarak kazanır. Beraberce İstanbul'a giderler ve orada bir konağa yerleşirler. Esmâ küçük bir kız iken kaçırılmıştır. Kendisi bir Çerkesin kızıdır. Babasını öldürmüşler ve memleketindeki sevgilisi Aslan Beyi kimsesiz bırakmışlardır. Hasan Mellâh bunların da derdine çare bulacaktır. Tunus'lu Ali Bey hasta hemşiresiyle Suriye'ye gitmiştir. Hasan Mellâh bunu öğrenir öğrenmez derhal Beyrut'a ve oradan da Şam'a geçer. Şam'da gayet zâhit ve müttaki Seyid Ali adında biri vardır. Bunun mecnun bir hemşiresinden başka kimsesi yoktur. Seyid Ali, Badiye'den ve hemşiresi de Cozella'dan başka kimse değildir. Cozella sevgilisinin Şam'da olduğunu öğrenir ve peri masallarındaki gibi binbir hileye başvurarak nihayet kendisi ile irtibat temin etmeye muvaffak olur. Hasan Mellâh sevgilisini hain Badiye'nin elinden kurtarır. Badiye kaçır. Hasan sevgilisi ile evvelâ Beyrut'a ve oradan da Cartaca'ya gider. Cozella'nın babası Alfons da oraya celbedilir. Hasan, Pavlos'la hesabını görür ve sonra Fas'a geçer. Orada babasının katillerinden intikam alır. Babasının eski dostlarından biri emir olur. Hasan Cezayir'e gelir. Alonzo, Zerno ile Aslan Beyi ve Esmâ'yı İstanbul'dan alıp Hasan Mellâh'ın düğününde bulunmaları için Cezayir'e getirir. Hasan Mellâh'la Cozella evlenirler.

Roman, daha doğrusu esas vak'a burada sona erer. Fakat muharrir Badiye'nin, kaçan göverte zabitinin cezalarını ve Alonzo'nun da mükâfatını vermemiştir. Binaenaleyh kitaba bir zeyil ilâve etmesi icabetmiştir. (Burada da Ahmed Midhat Efendi Le Comte de Monte-Christo romanının tesiri altında kalmış olsa gerektir. Zira, yukarıda verdiğimiz hülâsada da görüldüğü gibi, Dantès'in en büyük emeli babasının katillerinden ve kendi düşmanlarından intikam almaktır. Dantès bu intikamı almak için binbir kılığa kıyafete bile girmekten çekinmez). Romanın sonunda mâsumlar mükâfatlan-

dırılır ve mücrimler de cezalarını çekerler. Badiye Fas'ta linç edilir. Göverte zabiti bir düello neticesinde ölür.

Hasan Mellâh ve Le comte de Monte-Christo romanlarının mukayesesinden çıkarılacak neticē. — Kısaca hülâsalarını vermek bu iki roman hakkında etraflı bir fikir edinmek için şüphesiz kâfi değildir. Fakat yukarda söylediğimiz gibi, görülüyor ki her iki romanda da aynı romanesk hava esmektedir. Ahmed Midhat eserinde bu *romanesk havayı* yaratabilmek için vâkıa bâzan kalemini zorluyor, muhayyelesini haddinden fazla işletiyor ve lüzumsuz bir takım vakalar ihdas ediyor. Fakat bu kusurlar az çok Fransız muharririn eserinde de tesadüf edilen şeylerdir. Yalnız şurası var ki, Fransız muharririn bu kusurları romanın akışında nadiren bir engel teşkil etmektedir. Halbuki Hasan Mellâh'da okuyucu bâzan kendi kendine "Neredeyiz? Ne oluyor? Mevzu nerede kaldı?," diye sormaktan kendini menedemez. Şu halde teknik bakımdan Türk romancı Fransız romancıya dündür, denebilir.

Üslûp bakımından Ahmed Midhat'ın Dumas Père'e hiç bir suretle dîn olmadığı kanaatindeyiz. Hakkı Süha'nın da dediği gibi, Ahmed Midhat "ömründe bin tarafı yoklamıştı. Kitapları birer fikir ve his bonmarşesi sayılabilir. Bu sürekli değişme içinde, kıltına hata gelmeyen şey, üslûbu idi. Ahmed Midhat Efendi ona dokunmadı. En çapraşık davaları Kırk Anbar'ın sadeliği içinde halle çalıştı. Tanzimat şahsiyetleri arasında sadeliği kendine bayrak yapmış kimseye rastlayamayız¹⁷." Filhakika, Ahmed Midhat Efendi'nin muvaffakiyetinin en büyük âmillerinden biri de üslûbudur. Yazılarında hiç bir süs yoktur, sade ve her gün konuşulan dildir.

Fakat, Alexandre Dumas père hakkında da Fransız münekkitlerin düşünceleri aşağı yukarı Hasan Mellâh muharriri için söylediklerimizden farksızdır. Şu halde burada bir sual varid oluyor: Acaba Ahmed Midhat'ın üslûbu da Dumas père'in üslûbunun tesiri altında kalmış mıdır?

Burada yalnız Dumas père değil, Ahmed Midhat'ın okuduğu bütün Fransız muharrirlerinin eserleri de mevzuubahistir. Hattâ yalnız Ahmed Midhat değil, diğer bütün Tanzimat edebiyatına mensup olan muharrirlerin üslûbunda yavaş yavaş husule gelen sadelik hiç şüphesiz yine Fransız edebiyatının tesiri ile olmuştur. Tanzimat dilinde Fransız tesirinden bahsederken bu noktaya temas etmiştik. İlerde Namık Kemal'in ve Hâmid'in üslûbundaki Fransız tesirinden bahsederken de temas edeceğiz.

Hasan Mellâh'da esen romanesk¹⁸ havanın, Le Comte de Monte-Christo'daki romanesk havadan bir farkı daha vardır:

¹⁷ Yeni Mecmua, sayı 37.

¹⁸ Fransızca *romanésque* kelimesi bizde iyice anlaşılmamıştır. Bir çok edebiyat tarihi kitaplarımızda meselâ « *romanesk nevi* » denmektedir. Halbuki « *roman nevi* »

Ahmed Midhat, ne de olsa, bütün Tanzimatçılar gibi az çok şarklı idi; daha doğrusu Şarkın, Şark edebiyatının da tesiri altında bulunuyordu. Muharririn bu karakteri eserlerinde arasına belirmekte ve bizi bâzan binbir gece masallarını hatırlatan vakalarla karşılaştırmaktadır. Gerçekten, meselâ Alfons'un kızı güzel Conzella Hasan'ın tasvirini Kartaca Bahriye mektebinden mezun olan deniz subaylarının resimlerini ihtiva eden bir tabelâda görmüş ve ona gıyabında aşık olmuştur. Hasan Mellâh duvara tırmandıktan sonra pencereyi açıp içeride yatakta yatan peri kadar güzel bir kız görür ve ona derhal orada vurulur. Kız ise onu çoktan gıyabında sevmektedir. Sevgilisini içeriye alır ve günlerce odasında saklar.

İşte bu bir masal temidir, ve şarklı bir masal temi. Vâkıa bu gibi temlere eski Fransız edebiyatında da tesadüf edilir. Fakat Dumas père olsun, diğer Fransız romantikleri olsun, muhayyilelerini hiçbir zaman peri masalları icat edecek kadar ifrata götürmemişlerdir.

Bir vaka daha: Conzella sevgilisinin Şam'da bulunduğunu öğrenir ve onunla mektuplaşabilmek için elbisesini keser, ip yapar ve aşağıya mektup sarkıtır ve mektup alır. Günün birinde Conzella mektubunu bir destiye koyar ve oradan geçmekte olan Hasan'ın önüne atar. Fakat desti Hasan'ın kafasına gelir ve herkes baygın bir halde bulunan bu yabancıyı ölmüş zannederek gömmeğe kalkarlar. Fakat tam tenesirde yıkarlarken Hasan ayılır ve etrafındakileri hayretler içinde bırakır.

Bu vaka da tamamiyle bir masaldan başka bir şey değildir. Romanda lüzumsuz olduğu kadar basit bir düşünüşün mahsülü olan bir masal: çünkü Leylâ ve Mecnun'u hatırlatan bir aşkla sévişen Hasan Mellâh'la Conzella'nın macerasına böyle gülünç bir vakayı karıştırmıya hiç de lüzum yoktu. Bu uydurma, câli ve beceriksizcesine tertip edilmiş vakaların sayısı belki Ahmed Midhat'ın roman ve hikâyelerinde mahduttur, fakat bu gibi vakaların bu yüzden birer teknik hatası olduğunu inkâr etmek kanaatimizce tarafsızlıktan uzaklaşmak olur.

Ahmed Midhat bu noktayı düşünmemiş midir? Yoksa düşünmüş de bile bile mi yazmıştır? Zamanının okuyucularının psikolojik durumunu daima göz önünde tutan Kırk Anbar muharririnin bu gibi vakaları araya soktuğumuş olması da muhtemeldir.

Ahmed Midhat'ın eserlerinde esen garp havasına biraz da şark havasını karışmasının acaba tamamiyle bir kusur olarak mı addetmeliyiz? İşte bir sual daha. Zira, biz ötedenberi kendi muharrirlerimizle Şarklı damgasını vurmakta tereddüt etmeyiz. Fakat düşünmeyiz ki Hayyam da şarklıdır, Sâdi de şarklıdır, Firdevsî de şarklıdır, ve bu mu-

demek daha doğru olur. Zir *romanesk roman* (*romantik roman*, *tarihi roman*, *realist roman* gibi *roman* nevinin çeşitlerinden biridir. *Romanesque*'in hakikî mânası (*maceralı-aventureux*) dır. Şu halde *romanesk roman* maceralarla dolu olan bir romandır : *Hasan Mellâh* ve *Le Comte de Monte - Christe* gibi.

Ü. D. T. C. Fakültesi Dergisi F : 4

harrirlerin eserleri Garp dillerine çevrilmiş, okunmuş, pek çok beğenilmiş ve el'an okunmakta ve takdir edilmektedir. Fuzulî'nin, Nedim'in ve daha birçok halk, divân ve modern şairlerimizin ve muharrirlerimizin eserlerinin de Garp dillerine çevrildikleri takdirde beğenilmeyeceklerini kim iddia edebilir? Demek istiyoruz ki, bizim kıymetlerimizi mâlesef yabancılar bizden daha iyi takdir etmektedirler. Bu neden ileri geliyor? Çünkü onlar bir şeyin hakikî kıymetini araştırırken her türlü indî ve duysal fikirlerden kendilerini uzak tutmasını ve edebî bir eseri âdeta müspet ilimlerde olduğu gibi inceliyerek onun hakikî mahiyetini tebarüz ettirmesini biliyorlar da ondan. Onlarınkî bir metod, bir sistem meselesidir. Bizimki ise bir methodsuzluk ve bir sistemsizlik!

Şu halde Ahmed Midhat'ın meselâ *Hasan Mellâh* adındaki romanı bir Garp diline çevrilecek olsa, belki de Garp muharrirleri bu romanın *Le Comte de Monte-Christo*'dan daha kıymetli olduğunu ileri süreceklerdir. Çünkü bu münakitler *Hasan Mellâh*'da fazla olarak bir de şarkın mahallî renginin (*la couleur locale*) bulunduğunu, ve içinde şarkla garbî mezcettiğinden, Binbirgece masallarını hatırlatan vakaları ihtiva ettiğinden dolayı bu romanın orjinal ve belki de nevi şahsına münhasır bir eser olduğunu söyleyeceklerdir.

Garp münakitlerinin söyleyeceklerini kuvvetle tahmin ettiğimiz bu sözleri neden biz söylemiyelim? neden bu derece değerbilmezlik edelim?

Bütün bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki *Hasan Mellâh* romanının muharriri modern edebiyatımızı tetkik edenler tarafından henüz iyice takdir edilmemiş ve hakiki kıymeti meydana çıkarılmamıştır. Birçok vesilelerle söylemekten kendimizi menedemediğimiz gibi, bir edibin, bir şairin veya herhangi bir sanatkârın edebiyat ve sanat tarihindeki kıymetini sadece eserleriyle ölçmek doğru bir usul değildir. Zira Fransız edebiyat tarihçilerinden Gustave Lanson'un da dediği gibi "*Bir edip, başlangıcı ve sonu kendisinde olmayan bir insandır.*" Yani kendisinden evvel gelen ve tesiri altında kaldığı bir mâzisi olduğu gibi, bir edibin istikbâle, gelecek nesillere intikal eden bir devamı da mevcuttur. Şu halde edip, kökleri mazide ve devamı istikbâlde olan bir şahsiyettir. Ahmed Midhat'ın köklerini muhakkak ki Fransız romancılığında buluyoruz; devamı, yani tesiri ise, Servetifünunun roman ve hikâyelerinin, -bilhassa ilk zamanlarda yazılanlarında göze çarpmaktadır.